

Стеблюк Світлана Василівна,*ORCID ID: 0000-0002-2827-6805**доктор педагогічних наук,**доцент кафедри фізичної терапії, реабілітації,**спеціальної та інклюзивної освіти**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»***Лисенко Оксана Василівна,***ORCID ID: 0009-0008-5582-9541**здобувач вищої освіти**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

СИСТЕМА МЕТОДІВ ВИХОВАННЯ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ У КЛАСІ З ІНКЛЮЗИВНИМ НАВЧАННЯМ

SYSTEM OF EDUCATION METHODS FOR STUDENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES IN THE CLASSROOM WITH INCLUSIVE EDUCATION

У статті розглянуто особливості реалізації методів виховання учнів з інтелектуальними порушеннями в класі з інклюзивним навчанням. Зазначено, що сучасна система означених методів ґрунтується на засадах гуманізму, дитиноцентризму, індивідуалізації освітнього процесу й передбачає поєднання традиційних та інноваційних методів навчання й виховання з урахуванням особливих освітніх потреб школярів, рівня їхнього інтелектуального розвитку, емоційно-вольової сфери.

З'ясовано зміст поняття «інклюзивне виховання», що формулюється як соціально і педагогічно організований процес формування дитини як особистості, незалежно від рівня психофізичного розвитку, як неповторної людської індивідуальності в умовах інклюзивного суспільства.

Ураховано особливості виховання як наскрізного процесу у складі освітнього компоненту в закладах загальної середньої освіти. Виокремлено педагогічні умови: виховання учня з ІП в умовах реалізації освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти; формування ціннісних орієнтирів в позаурочний час у рамках «сім'я-школа». Підкреслено, що формування громадянськості й інших соціально-політичних чеснот, морально-етичних цінностей у процесі навчальної діяльності здійснюється наскрізно через усі предмети освітніх галузей. Визначено методи виховання, що сприяють розвитку учня з ІП: бесіда за участю асистента вчителя; демонстрація, що передбачає перегляд відеоматеріалів на морально-етичну тематику; метод прикладу; метод командної співпраці та інші.

Зазначено, що реалізація другої педагогічної умови – формування ціннісних орієнтирів в позаурочний час у рамках «сім'я-школа» – досягається в результаті співпраці команди психолого-педагогічного супроводу та позаурочною діяльністю при взаємодії «сім'я-школа». Рекомендовано окремі форми виховної роботи асистента вчителя у позаурочний час та методи: виховні ситуації (комікси); метод соціальних історій, метод заохочення та інші.

Ключові слова: виховання, інклюзивне виховання, педагогічні умови, методи виховання, учні з інтелектуальними порушеннями.

The article examines the peculiarities of implementing methods of educating students with intellectual disabilities in a classroom with inclusive education. It is noted that the modern system of the specified methods is based on the principles of humanism, child-centrism, individualization of the educational process and provides for a combination of traditional and innovative methods of teaching and upbringing, taking into account the special educational needs of schoolchildren, the level of their intellectual development, emotional and volitional sphere.

The meaning of the concept of "inclusive education" is clarified, which is formulated as a socially and pedagogically organized process of forming a child as an individual, regardless of the level of psychophysical development, as a unique human individuality in the conditions of an inclusive society.

The peculiarities of education as an end-to-end process as part of the educational component in institutions of general secondary education are taken into account. Pedagogical conditions are singled out: education of a student with special needs in the conditions of implementation of educational branches of the State Standard of Primary Education; formation of value orientations in extracurricular time within the framework of "family-school". It is emphasized that the formation of civic consciousness and other socio-political virtues, moral and ethical

values in the process of educational activity is carried out through all subjects of educational branches. Methods of education that contribute to the development of a student with intellectual disabilities have been determined: a conversation with the participation of a teacher's assistant; a demonstration involving the viewing of video materials on moral and ethical topics; example method; method of team cooperation and others.

It is noted that the implementation of the second pedagogical condition – the formation of value orientations in extracurricular time within the framework of “family-school” – is achieved as a result of the cooperation of the team of psychological and pedagogical support and extracurricular activities during the interaction of “family-school”. Separate forms of the teaching assistant's extracurricular work and methods are recommended: educational situations (comics); the method of social stories, the method of encouragement and others.

Key words: education, inclusive education, pedagogical conditions, methods of education, students with intellectual disabilities.

Постановка актуальності проблеми. Модернізація спеціальної та інклюзивної освіти в Україні спрямована на переосмислення підходів до навчання, виховання й розвитку учнів з особливими освітніми потребами. Інклюзивне навчання створює корекційно-розвиваюче середовище для формування особистості дитини, її морально-етичних якостей, навичок взаємодії з однолітками. Питання методів виховного впливу набуває особливої ваги, оскільки спрямоване на соціалізацію та інтеграцію учнів з інтелектуальними порушеннями в шкільну спільноту.

Сучасна система методів виховання в інклюзивному класі ґрунтується на засадах гуманізму, дитиноцентризму, індивідуалізації освітнього процесу. Вона передбачає поєднання традиційних й інноваційних методів навчання, виховання з урахуванням особливих освітніх потреб школярів, рівня їхнього інтелектуального розвитку, емоційно-вольової сфери. Важливого значення набуває створення позитивного психологічного клімату з орієнтацією на використання методів створення ситуації успіху, моделювання та формування життєвих компетентностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виховання школярів знайшла своє відображення у низці вітчизняної нормативно-законодавчої бази. Відтак, метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [7].

Це констатує той факт, що навчання, виховання та розвиток особистості є цілісним та

наскрізним процесом. Означена теза задекларована у Концепції Нової української школи: «виховний процес буде невід’ємною складовою всього освітнього процесу і орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність)» [4]. Зважаючи на це, активізувалися дослідження учених, педагогів-практиків щодо навчання, виховання та розвитку дітей, формування у них ціннісних орієнтирів.

Заслуговує на увагу низка досліджень І. Бега щодо духовного розвитку особистості, особистісно орієнтованого виховання. За словами ученого, завдяки освіті індивід перетворюється на ціннісну особистість у повному розумінні цього слова. Звідси маємо підставу визначити феномен виховання, як перетворювальну діяльність педагогів-вихователів, котра спрямовується на зміну свідомості, світогляду, психології, ціннісних орієнтацій, знань і способів діяльності особистості, що сприяють її якісному зростанню і вдосконаленню [1, с. 1–2].

Метою дослідження Н. Калити, М. Пантюк стало обґрунтування основ національно-патріотичного виховання та впровадження його змісту в освітній процес сучасної початкової школи. Ученими формулюється поняття «національно-патріотичне виховання учнівської молоді» як комплексна, системна і цілеспрямована діяльність різних соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління патріотичної свідомості, любові до Батьківщини, турботи про її благо, готовності виконати свій обов’язок для захисту національних інтересів, цілісності і незалежності України [3].

Особливості навчання, виховання та розвитку дітей з ООП розкрито у дослідженнях А. Колупасової, С. Миронової, С. Таранченко,

3. Шевців та ін. Виховний процес, на думку С. Миронової, спрямований на всі сторони розвитку особистості, а його джерелами виступають діяльність і спілкування. У процесі виховання в дітей формують систему знань, переконань, навичок, якостей і рис особистості, стійких звичок поведінки, які слугуватимуть їм основою для подальшого самостійного життя. Проте реалізуються загальні виховні напрямки і цілі з урахуванням особливостей розвитку дітей. Тобто загальні виховні завдання мають поєднуватись із корекційними [5].

Вивчення науково-педагогічного простору дало можливість з'ясувати сучасні підходи до виховання як системи становлення особистості. Учні з ООП потребують використання методів виховання, що сприятимуть розвитку їх когнітивної сфери та поведінки у суспільному житті.

Мета статті: з'ясувати систему методів виховання учнів з інтелектуальними порушеннями в умовах інклюзивного середовища. Завдання: сформулювати педагогічні умови, що спрямовані на виховання школяра з ООП у класі з інклюзивним навчанням.

Виклад основного матеріалу. З'ясуємо зміст ключового слова «виховання». У словнику коротких термінів з педагогіки «виховання» розглядається як процес цілеспрямованої, систематичної, організованої і планомірної взаємодії вихователя і вихованця, під час якого відбувається вплив на свідомість, підсвідомість, пізнавальну, емоційно-вольову та мотиваційну сфери вихованця з метою формування у нього наукового світогляду, високих моральних, громадських і професійних рис для формування його особистості [11, с. 7]. Слід зважити на те що, сучасне виховання школярів здійснюється в умовах інклюзивного навчання й вимагає дослідження таких методів, які забезпечили б становлення особистості на засадах толерантності, поваги з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини й учнівського колективу загалом. За дослідженням З. Шевців, термін «інклюзивне виховання» розглядається як соціально і педагогічно організований процес формування дитини як особистості, незалежно від рівня психофізичного розвитку, як неповторної людської індивідуальності в умовах інклюзивного суспільства [10, с. 20].

Сучасна система виховання ґрунтується на таких підходах: 1) системному, який розглядається як поєднання цільового, змістового, операційно-діяльнісного й результативного компонентів; 2) особистісному, котрий передбачає

прийняття дитини як суб'єкта виховання, вважаючи її найвищою цінністю, котрій притаманні свої почуття, переживання; 3) культурологічному – виховання відбувається у контексті культури; 4) відносному – людина виражає себе як особистість через ставлення до будь-чого: до себе, до оточуючих людей, Батьківщини, праці тощо [там же, с. 211–212].

У процесі вивчення означеної проблеми нами враховано особливості виховання як наскрізного процесу у складі освітнього компоненту. У посібнику «Ціннісні орієнтири сучасної української школи» подається новий підхід до розуміння окремих детермінантів з погляду філософії освіти. Відтак, трактується зміст понять «рівність, гідність, справедливість, толерантність, культурна різноманітність». Водночас наголошується на усвідомленні неповторності кожної людини, її безумовної унікальності, яка має бути прийнята іншими задля створення сприятливих умов для розвитку особистості та суспільства загального добробуту [9, с. 18].

У рамках наукової розвідки нами виокремлено дві педагогічні умови виховання особистості в інклюзивному освітньому середовищі: виховання учня з ІІІ в умовах реалізації освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти; формування ціннісних орієнтирів в позаурочний час у рамках «сім'я-школа».

Розкриємо зміст першої педагогічної умови. Концепцією Нова українська школа [4] передбачено орієнтування на загальнолюдські цінності: соціально-політичні та морально-етичні. Нами охарактеризується одна із соціально-політичних чеснот, яка є об'єднуючою в українському суспільстві – громадянськість. Нового змісту набуває громадянська та історична освітня галузь Державного стандарту початкової освіти.

Змістові лінії: «Усвідомлення почуття власної гідності, діяльність з урахуванням власних прав і свобод, повага до прав і гідності інших осіб, протидія дискримінації та нерівному ставленню до особистості», «Усвідомлення себе громадянином України, аналіз культурно-історичних основ власної ідентичності, визнання цінності культурного розмаїття» передбачають визначення рис характеру, моральних якостей; уміння розповідати про свої мрії та пояснювати шляхи їх здійснення; досліджувати своє походження, родовід, визначати свою роль у школі, громаді, державі; досліджувати, які традиції і свята шанують у родині, родині друзів та однокласників, ставитися з повагою до цих традицій і свят [2].

Вважаємо, що формування громадянськості як якості особистості сьогодні є вкрай важливим.

Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» розглядає утвердження української національної та громадянської ідентичності як стратегічний пріоритет державної політики, спрямований на консолідацію українського суспільства та зміцнення державності. Акцентується увага на національно-патріотичному, військово-патріотичному вихованні, формуванню громадянської компетентності [8].

Підкреслимо, що формування громадянськості та інших соціально-політичних чеснот здійснюється наскрізно через усі предмети освітніх галузей.

Наше дослідження показало, що предмети освітніх галузей дають можливість формувати систему цінностей, морально-етичних у тому числі. Цьому сприяє фактичний матеріал підручників, застосування відеоматеріалів, інноваційних методів навчання. Відтак, предмет «Українська мова та читання» передбачає вивчення українських народних та закордонних казок, оповідань, міфів, легенд, поетичних творів, у яких розкриваються поняття «мужність», «сміливість», «добро», «зло», «толерантність» та інші.

Педагогічна наука накопичила значний досвід традиційних та інноваційних методів навчання й виховання. Нами охарактеризовано ті методи виховання, що сприяють розвитку учня з ІІІ.

Бесіда за участю асистента вчителя. Розрізняємо такі її види: бесіда під час уроку; бесіда у ресурсній кімнаті; бесіда під час активного відпочинку. Бесіда під час уроку спрямована на засвоєння компетенцій з предмету та виховання відповідального ставлення до навчальної діяльності, дотримання правил поведінки та культури спілкування.

Бесіда у ресурсній кімнаті орієнтована на регулювання емоційно-вольової сфери, розвиток інтелектуальних здібностей через арт-технології, ігрову діяльність, формування необхідних навичок для функціонування в побуті та поведінки в соціумі.

Бесіди під час активного відпочинку спрямовані на виховання навичок соціальної взаємодії, толерантності, дотримання правил у спільній діяльності. Особливу увагу слід сконцентрувати на безпеку життєдіяльності, формування умінь в дитини передбачати наслідки своїх вчинків. Доречними, на наш погляд, будуть такі методи.

Демонстрація. Передбачає перегляд ілюстрацій до книжок, відеоматеріалів на морально-етичну тематику. У процесі такого виду роботи учні знайомляться із вчинками героїв, моделями міжособистісної взаємодії, ситуаціями вибору. Візуалізація сприяє глибшому емоційному сприйняттю змісту, відповідальності за певні дії. Після демонстрації важливе місце займає обговорення, під час якого асистент учителя допомагає учням з ІІІ проаналізувати побачене, сформулювати власне ставлення до вчинків героїв, засвоїти певні цінності. Такий вид діяльності можна завершити інсценізацією окремих фрагментів, складанням ілюстрованих пазлів для створення власного сюжету.

Метод прикладу. У виховному процесі приклад учителя, асистента вчителя виступає орієнтиром для дитини. Через показ ввічливості, доброзичливості, стриманості, відповідального ставлення до обов'язків школяр з ІІІ поступово засвоює норми поведінки, морально-етичні цінності.

Важливо, щоб зразки поведінки були повторюваними та підкріплювалися словесним поясненням. Значну роль відіграє використання прикладів однолітків, що сприяє соціалізації дитини в колективі.

Метод командної співпраці. Вважаємо, що інтерактивні методи навчання (робота учнів у групах) сприяє формування в учнів з ІІІ навичок співпраці, розмежування соціальних ролей «Я», «команда», «учні класу» та розвиває культуру діалогічного спілкування.

Друга педагогічна умова – формування ціннісних орієнтирів в позаурочний час у рамках «сім'я-школа» – досягається в результаті співпраці команди супроводу та позаурочною діяльністю у взаємодії «сім'я-школа». Підкреслимо, що у цьому процесі вкрай важливого значення має співпраця учасників команди психолого-педагогічного колективу закладу освіти з родиною. Тому пріоритетного значення надаємо проведенню лекторію для батьків («Виховання дитини в сім'ї»), оформленню електронного сайту закладу освіти з рубрикою «Рекомендуємо батькам» та переліком позакласних виховних заходів, до яких може долучитися родина.

Рекомендуємо такі форми виховної роботи асистента учителя у позаурочний час: екскурсії по місту (селу), похід до Алеї вшанування Героїв, музеїв, проведення спільно з практичним психологом тренінгів. Вважаємо за доцільне долучення

дітей до волонтерської діяльності. Посильні та доступні види волонтерства (участь у благодійних акціях, екологічних ініціативах, виготовлення подарунків чи листів підтримки) забезпечують виховне спрямування і закріплюють морально-етичні норми.

Слід урахувати, що при залученні дитини з ІІ до позакласних заходів слід знати нахили та здібності школяра, його емоційно-вольову сферу, можливості участі у спільних заходах, підтримку учнівської спільноти з метою забезпечення толерантного освітнього середовища. Серед методів виокремлюємо:

1. Виховні ситуації. Вони використовуються у різних формах: словесних описових, сюжетних з прикладами та інших. Як показує дослідження, ситуації у вигляді коміксів для учнів з ІІ є найбільш доступними й викликають позитивні емоції. Поєднання зображення і короткого тексту покращує розуміння змісту та сприяє розвитку морально-етичних норм. Через сюжет коміксу учням з ІІ пропонуються ситуації, пов'язані з вибором поведінки, дотриманням правил, взаєминами з однолітками та дорослими. Аналіз дій персонажів дозволяє розвивати уявлення про прийнятні та неприйнятні вчинки, відповідальність за свої дії. Окрім цього, формується культура діалогічного мовлення, збагачується активний словник школяра.

2. Метод соціальних історій. Це розповідь з докладними ілюстраціями, що допомагають зрозуміти те, що дитина може бачити в навколишньому середовищі. У кожній історії чітко окреслюється, що відбувається, чому це важливо, як варто діяти та яких наслідків очікувати.

Ефективність методу вбачається за умови індивідуалізації змісту, регулярного повторення історій та їх обговорення з асистентом учителя. Пропонуємо розгляд соціальних історій на теми: «У колі друзів», «У кав'ярні», «Дорога до школи» тощо.

3. Метод заохочення. Визначаємо провідним у розвитку внутрішньої мотивації, самооцінки та впевненості учня з ІІ у власних можливостях. У виховному процесі заохочення застосовується як прояви відповідальності, старанності, доброзичливості, дотримання культури поведінки, спілкування. Серед форм заохочення виокремлюємо: словесну похвалу, відзнаку у вигляді сонечка чи веселого смайлика. Особливо ефективним є своєчасне відмічення позитивного аспекту, що допомагає школяреві усвідомити, за яку саме діяльність він отримує похвалу.

Можемо стверджувати, що виховання дитини з інтелектуальними порушеннями є цілеспрямованим процесом взаємодії між закладом освіти та родиною, між учнем та учнівським колективом за формулою: «особистість – особистість», «особистість – колектив».

Висновки і перспективи подальших досліджень. Нами розглянуто систему методів виховання учнів з інтелектуальними порушеннями в умовах інклюзивного середовища. З цією метою визначено дві педагогічні умови та вказано шляхи їх реалізації у виховному процесі. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у визначенні специфіки застосування методу соціальних історій у корекційно-розвитковій роботі із учнем з розладами аутистичного спектру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бех І. Д. Особистісно-орієнтована модель виховання як науковий конструкт. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob_lsilsk_shkolu/3/vupysk_21.pdf
2. Державний стандарт початкової освіти. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-p#Text>
3. Калита Н., Пантюк М. Національно-патріотичне виховання учнів початкової школи. *Молодь і ринок*. № 10 (196), 2021. С.19–24.
4. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. Миронова С. П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник. Кам'янець-Подільський. 2015. 245 с.
6. Про освіту. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38–39, ст.380). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
7. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 46, ст. 116. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
8. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей. Інститут модернізації змісту освіти. Київ, 2018. 40 с.

9. Ціннісні орієнтири сучасної української школи. Міністерство освіти і науки України. 2019. 33 с.

10. Шевців З. М. Основи інклюзивної педагогіки [текст] : підручник. Київ : «Центр учбової літератури», 2016. 248 с.

11. Яцик Т. О., Степанюк В. В. Словник коротких термінів з педагогіки. Луцький фаховий педагогічний коледж КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2022. 50 с.

Стеблюк С. В., Лисенко О. В.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

Дата першого надходження статті до видання: 18.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.04.2026

